

התמודדות הינוכית והלכתית עם איסור הזו"ל

על הספר

אשיב ממצולות

מאת הרב יהושע שפירא, רמת גן תשס"ג, 134 עמ'

לפני מספר שנים, יצא לאור ספרו של הרב יהושע שפירא, ראש ישיבת ההסדר ברמת גן, המוקדש כולו לנושא שמירת הברית. הספר מתמקד בעיקר - כמרומו בשמו - בהתמודדות עם תחושות התסכול והייאוש הנוראים הפוקדים נערים הנכשלים בעניין זה. המדובר הוא בצעירים אשר מנסים ככלל לנהל את חייהם על פי דרישות התורה וההלכה, אך המוצאים כי הינם נכשלים פעם אחר פעם בשטח זה.

אילו תחושת חוסר האונים מול הכישלון החוזר ונשנה היתה מתייחסת לתחום תורני והלכתי שולי, ייתכן שהדבר לא היה מוליך לתחושות כה חזקות, ואולם הרינו מדברים על עוון שהינו אחד מהחמורים ביותר שבתורה - אם לא החמור שבכולם - כלשונו של השו"ע (אה"ע כג, א): אסור להוציא שכבת זרע לבטלה, ועוון זה חמור מכל עבירות שבתורה...

הנער הרואה כי אינו מצליח להתגבר על יצרו, וכי הוא נכשל בעוון כה חמור פעם אחר פעם, יכול בקלות להגיע למסקנה שהוא כבר מצוי ב'דיוטא התחונה' - ביוון מצולה - מקום שממנו אין תקווה לשוב - והרי תחושה זו אמיתית היא ודאי, שכן מפורש בספרים הקדושים כי מפאת גודל העוון אין אפשרות לשוב ממנו.

הרב שפירא אינו מטיל כל ספק ביחס לחומרתו של האיסור. הוא מאמץ לחלוטין את דברי הזוהר על חומרת העוון, ואף מסביר כיצד חומרתו הגדולה של האיסור נובעת ממרכזיותו ומחשיבותו האין-סופית של עניין שמירת הברית, שהמציאות כולה מושפעת ממנו ותלויה בו. ועם זאת, מגמתו העיקרית של ספרו של הרב שפירא, היא לנחם ולעודד את רוחם של הנערים הללו - להורות להם דרך תשובה, ולהוכיח כי לא רק שאין דרך התשובה חסומה בפניהם, אלא שלמעשה "לא בשמים היא" ו"קרוב אליך הדבר מאד": תשובה גמורה, המוחקת ומכפרת על העבירה אינה קשה להשגה, ופעמים רבות, נערים אלה עומדים בדרגה זו של בעלי תשובה, אך אינם מודעים לכך.

הרב שפירא מדבר כמובן גם על ההימנעות מהעבירה בעתיד. אולם עיקר תרומתו של הספר - בהצעה בהירה של מקורות המחייבים את הנער בהסתכלות אופטימית, המסיטה את המחשבה מההתעסקות בחטא ובעונשו, והמדגישה במקום זאת את השמחה שבחיי תורה ותשובה. כפי שניתן לראות ממבט חטוף על מראי המקום המצוינים בתחתית העמודים - בספר כולו מפעמת רוחם ותורתם של שניים: ר' נחמן מברסלב והראי"ה קוק (גם מקומו של הרב בעל התניא אינו נפקד).

א. האמירה המרכזית של הספר

כאמור, עיקרו של הספר עוסק במושג התשובה, בהסברת מהותו ופעולתו במחיקת העבירה. נסכם כמה מהרעיונות העיקריים שבספר, ולאחר מכן נדון בדרכי התמודדות נוספות.

1. החרטה ורגשות האשם כ'גופי תשובה': הרב שפירא מסביר בארוכה כי רגשות החרטה, האשמה והייאוש הפוקדים את הנער לאחר שנכשל בעבירה - מהווים בעצמם תשובה שלמה. הנער טועה כאשר אינו מזהה כי רגשות אלו הפוקדים אותו ומייסרים את לבו, הינם למעשה הביטוי המעשי של מושגי ה'חרטה' ו'עזיבת החטא' שהינם עיקרה של התשובה. כאשר אותו נער מתחרט על מעשיו וגומר בלבו להתאמץ שלא ליפול שוב, צריך הוא באותו הרגע להאמין ולקבל בלב שלם את דברי חכמים המורים כי בתשובתו זו נמחל לו העוון, כך שמבלי כל קשר למצבו בעת החטא - כעת "אהוב ונחמד הוא לפני הבורא כאילו לא חטא מעולם" (הל' תשובה ז, ד).

2. 'האומר אחטא ואשוב': והשב היודע כי עוד ישוב לחטוא: הרב שפירא מדגיש, כי ההכרה הריאלית הברורה של הנער כי הוא עלול ליפול ולהיכשל שוב, ואולי אף בעתיד הקרוב, אינה גורעת כלל מערכה ומשלמותה של התשובה על העבר, וגם אינה מעכבת את הכפרה על שעשה. כאשר חז"ל דיברו נגד האומר 'אחטא ואשוב', כוונתם היתה למחות בכל התוקף כנגד מצב שבו מושג התשובה כשלעצמו הופך להיות מניע ותמריץ לחטא. אזהרת חכמים מכוונת כנגד האדם המתיר לעצמו מראש את החטא במחשבה כי 'אין דבר', שהרי בתשובה שיעשה לאחר מכן יכפר ממילא על מעשיו. ואולם, אין להשוות אדם זה, עם אותו הנער החוזר בתשובה, ועם זאת מודע היטב לכך כי עדיין צפויים לו כישלונות בעתיד. ביסודו של דבר מדובר כאן במצבים נפשיים הפוכים לחלוטין - נער זה אינו אומר 'אחטא ואשוב', אלא הוא כמי שאומר 'אשוב ואחטא'. תשובתו על מעשיו כנה ואמיתית, ועם זאת, הוא מודע לחולשותיו, ומכיר בכך כי במצב דומה בעתיד ייתכן ושוב לא יצליח להתגבר ולעמוד כנגד יצרו.

3. 'מרובה מידה טובה...': מסר נוסף שאותו מדגיש הרב שפירא לאורך ספרו, הוא כי יש להאמין בלב שלם לדברי חכמים על כך ש'מרובה מידה טובה ממידת פורענות' - גדול שכרו של המונע עצמו מעבירה פי כמה מהעונש המגיע לחוטא. המסקנה הנגזרת מכך היא, כי אם אדם נכנע ליצרו לאחר מלחמה פנימית ממושכת הרי שאם נערוך לו חשבון יתברר כי על אף המפלה הוא יוצא כששכרו בידו - השכר המגיע לו על אותם ימים, שעות או דקות שבהם הצליח למנוע עצמו מהעבירה, גדול מהעונש בעבור רגעי החטא.

רעיונות אלו מציגים בקצרה את דרך ההתמודדות החינוכית-ערכית המוצעת בספרו של הרב שפירא. הספר, הפונה ישירות אל הנער, כתוב בשפה נעימה ומושכת, ורוח של חסידות ושל קדושה מאירת פנים ומשמחת עולה מבין דפיו - ספר שהינו בוודאי תוספת ברוכה ביותר לארון הספרים של המחנכים והמתחנכים כאחד.

ב. זרך התמודדות נוספת עם הבעיה

וכאן אני מבקש להרחיב את היריעה ולהציג כיוון נוסף להתמודדות עם הבעיה. הקריאה בספרו של הרב שפירא מעוררת למחשבה: אם אכן מדובר באיסור החמור מכל העבירות שבתורה, והמציאות מוכיחה כי רבים הנכשלים בכך, איך אפשר להבין את העובדה שספרו של הרב שפירא הוא כה יוצא דופן בעצם ההתעסקות וההתמודדות הישירה עם התופעה? מדוע איננו מוצאים התעסקות רבה יותר בעניין במערכת החינוך ובדרשות בבתי הכנסת? נדמה שיש סיבות שונות לכך, וכי חוסר ההתייחסות מוסברת באופן אחר מקהילה לקהילה. יש המתרחקים מהעניין מפני חוסר הצניעות שבעיסוק פומבי בנושאים אלה, ומפני הפחד שעצם

הדיבור וההתעסקות בנושא יזיק ולא יועיל¹, ויש לשער כי חוסר הנעימות לשוחח על הנושא עושה את שלו². ואולם, נדמה שישנם כאלו שחוסר התייחסותם לנושא אינו נובע מהסיבות הללו, אלא משום שאינם רואים בהוצאת זרע לבטלה את החמורה שבעבירות התורה, ואינם סבורים כי זהו יסוד מרכזי שיש להציבו כאחד מהיעדים החינוכיים שאותם יש להדגיש ולאורם יש לחנך.

כפי שמציין באר הגולה (אה"ע שם), קביעתו של השו"ע כי זהו העוון החמור שבתורה, מבוססת על הנאמר בספר הזוהר. בחינת מעמדו של האיסור על פי מקורות ההלכה מגלה, כי לא רק שאין מדובר באיסור מיתת בית דין או באיסור כרת, אלא שכלל לא ברור כי מדובר באיסור דאורייתא³. נדמה אם כן, כי המתייחס אל עניין הוצאת זרע לבטלה מתוך התמקדות במעמדו ההלכתי של האיסור (-לא הקבלי), יעריך את כל הנושא אחרת, וממילא התמודדותו תהיה שונה. כיוון התייחסות זה אכן פותח, בהרחבה מסוימת, על ידי היעזר מקודשי (להרב אברהם דוד וורמן מבוטשאטש)⁴ 'על אתר'. ואולם, סגנון דיונו המפולפל, והעובדה כי מכלול תפישתו מתבאר לאור דברים נוספים המפוזרים בפירושו לסימנים אחרים בשו"ע, גרמו לכך שדבריו לא זכו לתשומת הלב הראויה להם.

היעזר מקודשי פותח בסתירה לכאורה לדבריו של השו"ע, ומתוך כך חוקר את גדר האיסור. לדעתו ייתכן שמדובר באיסור דרבנן בלבד, ואולם אף אם במקורו מדובר באיסור תורה, לדעתו האיסור נקלש מימות רבנו גרשום מאור הגולה, ובדרך כלל הוא אינו קיים כיום עוד אלא בתור מידת חסידות.

היות ודבריו מחודשים מכמה בחינות, נקדים כמה מילים על משנתו ההלכתית ככלל, לפני שנציג באופן מסודר את דבריו בעניין זה.

1. כך מסביר הרבי מליובאביץ כי מה שנהגו לא לדבר על הנושא הוא מפני שהמחשבה על העניין יכולה להביא לידי קרי. ועיי בדברים דומים שכתב היכתב סופרי (שו"ת, או"ח סי' קי) על כך שהיות וכל 'ירא וחרד' דואגים מפני מה שכתב השו"ע על הרואה קרי ביום הכיפורים, על כן מחשבתם עסוקה כל היום והלילה רק בעניין זה בניסיון לוודא שלא יבואו לראות קרי, ודווקא העיסוק הבלתי פוסק הזה הוא עצמו הימביא לידי זה שרואים קרי.
2. מפורסם כי החתם סופר אמר על עצמו כי מה שסבל בזקנותו ייסורים בחלק זה מגופו, היה על שום שלא התריע והזהיר בדרשותיו מספיק על נושא שמירת הברית.
3. עיי על כך בארוכה באנציקלופדיה תלמודית ערך 'השחתת זרע', ובנשמת אברהם אבן העזר סי' כג. הרב שפירא מודע לכך, ומודיע לקוראיו כי דברי השולחן ערוך מתייחסים לחומרתה המוסרית של העבירה ולא דווקא למעמדה ההלכתי.
4. מגדולי התורה והחסידות בדורו דור דעה, לפני כמאתיים שנה. דברי תורתו המצויים בעיקר בספריו הידועת קדושים על יורה דעה, היאשל אברהם (-מבוטשאטש) על אורח חיים והיעזר מקודשי על אבן העזר, וימילי דחסידותא על ספר חסידים מצוטטים לרוב. פירושו היאשל אברהם והיעזר מקודשי אף זכו להיכלל בין נושאי הכלים לשו"ע. סימן למעמד שהקנו לו בני דורו נלמד מדבריו של בעל שו"ת 'שואל ומשיב' בהסכמה שכתב לספר דעת קדושים שכמו יתר פירושו יצא לאור לאחר מותו של הרב וורמן. הרב נטנזון נזכר בהתרגשות בכך שבהיותו בחור צעיר, זכה לפגוש ברב וורמן אשר החמיא ליכולותיו הלימודיות. המהרשי"ם והרב מאיר אריק (בעל שו"ת אמרי יושר) - שני בעלי הלכה גדולים שישבו ברבות השנים על כסא רבנותו בבוטשאטש - כותבים בהסכמותיהם לספרו על 'הגאון הקדוש אור ישראל פארוי ו-מרנא ורבנא'.

העזר מקודשי היה מתלמידיו ומשומעי לקחו של ר' לוי יצחק מברדיטשוב; דבר המסביר כנראה את נטייתו החזקה החוזרת על עצמה במקומות רבים ללמד זכות על מנהגם של ישראל. נטייה זו להצדיק את ההתנהגות הרווחת, צומחת מהתפישה היסודית בדבר מעלתם של ישראל ש"אם אינם נביאים, בני נביאים הם", ואם כן יש לסמוך על כך שהתנהגותם היא ודאי כשורה ועל פי הדין⁵. בניסיון ללמד זכות, הוא מציע לעתים פרשנויות חדשות ומקוריות וכפי שנראה להלן.

ג. החמור מכל העבירות?

כזכור, השו"ע קבע כי מדובר בעבירה החמורה בתורה. ואולם, נושאי כליו התחבטו בשאלה האם יש להבין את הדברים כפשוטם. כך למשל, קובע הבית שמואל (כג, א) בפשיטות כי "מה שכתוב בזוהר וכאן, דעוון מוציא זרע לבטלה חמור מכל עבירות - לאו דווקא", שכן ישנן עבירות החמורות מעבירה זו.

הבית שמואל מבסס את קביעתו על דברי בעל 'ספר חסידים', שלפיו במקום שבו האדם עומד ליפול וניצבת לפניו הבחירה בין לעבור על איסור נדה או על איסור אשת איש, או לחילופין לעבור על איסור הוצאת זרע לבטלה, "טוב לו" להוציא זרע לבטלה, ולהציל עצמו מלהיכשל באיסורים הללו.

הבית שמואל הבין כי עצתו של בעל ספר חסידים מבוססת על חשבון פשוט שלפיו יש לבחור באופציה הגרועה פחות מבין המצבים האפשריים, ומכאן למסקנה המתבקשת כי אם אכן האיסור לבעול נדה ואיסור אשת איש חמורים מאיסור הוצאת זרע לבטלה, הרי שיש להבין כי דברי הזוהר על חומרתו העליונה של עוון הוצאת זרע לבטלה נאמרו בהגזמה - 'לאו דווקא'. החכמת שלמה (כג, א) חולק על מסקנתו של הבית שמואל וסבור כי ככלל, דברי השו"ע נכונים ואין צורך להוציאם מפשוטם, "ולעני"ד אין צריך לדחוק בזה, דוודאי הוא חמור מכל עוונות". את עצתו של בעל ספר חסידים יש להבין לדעת החכמת שלמה באופן אחר. אין כוונתו לשקול את חומרת העוונות זה מול זה, אלא להצביע על כך שכאשר הוצאת הזרע נעשית בשביל להציל עצמו מעבירה, הרי שזהו כבר לצורך מצווה ואינו מוגדר כ'לבטלה' כלל: "בבא לידו דבר עבירה גונן אשת איש או נדה... מותר עבור מניעת עבירה".

לאחר ההקדמה הזו, נפנה לדבריו של העזר מקודש, העוסק אף הוא בניסיון לברר את כוונת דבריו של הספר חסידים. העזר מקודש אינו מוכן להסביר את הדברים בדרכו של החכמת

5. במקומות רבים הוא מתאמץ ללמד זכות בהצעות הלכתיות שונות, ובין דבריו הוא מזכיר כי יש לסמוך על מנהג ישראל שהינם בני נביאים. כך ביחס לאכילת חדש בחו"ל (או"ח סי' תפט): "...נראה שיש גם כן לימוד זכות מצד שכבר נהגו כן בכל תפוצות הגולה ששמענו... כיון דנהוג עלמא כן, על ידי זה נקבעה כן ההלכה אמיתית מצד שעם בני ישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם... ואין לך קביעת פסק הלכה יותר ממה שנקבע על ידי מנהג רוב עם בני ישראל...". או ביחס לזמן קריאת שמע (או"ח נח, א): "אני סומך את עצמי אודות זמן קריאת שמע על זמן שהציבור מתפללים, מצד מה שאמרו הנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם... וכל קיבוץ קהלה בעם בני ישראל אין להרהר אחריהם שעוברים זמן תפילה ח"ו...".

שלמה⁶, ומכריע כבית שמואל, כי אכן מדובר בעצה שעניינה להצביע על הרע במיעוטו. ואולם העזר מקודש טוען כי אם אכן מדובר במדידה של חומרת העוונות זה לעומת זה, הרי שיש להסיק מכך כי הוצאת זרע אינה אסורה כלל מדאורייתא:

והיה מקום לומר על פי זה שמוכרע שמה שאמרו חז"ל "לא תנאף - ביד" הוא רק אסמכתא, כי אילו היה בזה איסור דאורייתא לא היה ראוי להתיר כמו שכתבו בבית שמואל ז"ל בשם ספר חסידים ז"ל.

העזר מקודש מסביר כי למדנו את הכלל שלפיו רצוי לעבור עבירה קלה בכדי להינצל מעבירה חמורה, מהדין בהלכות שבת הקובע שאומרים לאדם שהכניס פת לתנור בשבת, שירדה אותה ויוציאה לפני שתיאפה. ואולם, הדיוק במקור מגלה כי מדובר רק בעבירה על איסור דרבנן בכדי להינצל מאיסור דאורייתא - לא מצינו בכל התורה שיש לעבור איסור תורה קל על מנת להינצל מאיסור חמור יותר.

העזר מקודש מפלפל בהוכחה זו, ומוסיף שיש הוכחות נוספות המצביעות על כך שהאיסור אינו אלא מדרבנן⁷.

נוסף על כך מציין העזר מקודש, כי ישנה דעה בראשונים שממנה יש ללמוד כי אין איסור בהוצאת זרע באופן אקראי וחד פעמי, והדבר נאסר רק כשעושה כן בעקביות בכוונה להשחית זרעו על מנת שלא יוליד כבסיפור מקרה ער ואונן⁸.

ומכאן מגיע העזר מקודש למסקנה שיש מקום ללמד זכות על המוציא זרע לבטלה באופן חד פעמי, שכן יש כאן ספק ספיקא כנגד האיסור מדאורייתא: ספק אחד שמא אין כל איסור מדאורייתא; ואף אם תאמר שיש איסור דאורייתא, ספק שמא הלכה כדעה המתירה באופן חד פעמי. ומה עוד שלפי דעתו "בלאו הכי הרי כבר מוכרע כנ"ל שהוא רק אסמכתא". ואם זהו

6. היות ולדעת העזר מקודש האיסור נלמד בדרשה מהפסוק "לא תנאף", על כן כוונת האדם להציל עצמו בכך מעבירה אינה משנה כלל, שהרי באיסורי עריות חייבים אפילו ללא כוונה כלל. "שמעתסק בעריות וחלבים חייב, ולא שייך שום פתחון פה לומר איזה חילוק בכוונתם תהיה מה שתהיה..."

7. א. חכמים דרשו כי האיסור "לא תגנוב" המופיע בעשרת הדברות מתייחס לגנוב נפשות ולא לגנוב ממון, היות ולמדו כי הדברים מתייחסים לאיסור שעונשו מיתת בית דין בדומה לאיסור "לא תרצח" שלפניו. העזר מקודש סבור כי ניתן להוכיח מכך כי חכמים שדרשו את המקור לאיסור הוצאת זרע לבטלה מאיסור ניאוף (= "לא תנאף - ביד") לא התכוונו בכך לדרשה של ממש אלא לאסמכתא בעלמא, שהרי אם איסור "לא תנאף" כולל גם את הנואף ביד, שעליו אין נענשים במיתת בית דין, היו לומדים מכאן כי אף איסור "לא תגנוב" אינו מחייב מיתת בית דין.

ב. אילו היה מדובר באיסור הנלמד מ"לא תנאף", "הרי זה בכלל עריות, ובעריות ייהרג ולא יעבור, ולא היה שייך בזה לשון 'טוב' שכתבתי במקום אחר שהוא מצד שניצול מרציחת הנפש".

ג. נוסף לכל זאת, הרי מוני המצוות אינם מונים את האיסור לנאוף ביד, ומכאן שהבינו כי באמת אין זו דרשה גמורה אלא אסמכתא בעלמא.

על שתי הטענות האחרונות הללו מקשה העזר מקודש עצמו בדבריו בסימן עו.

8. שיטת ר"י בתוסי' יבמות לד, ב. העזר מקודש סבור כי יש להשליך מדבריו של ר"י לענייננו, שכן לדעתו "רחוק לחלק בין שלא כדרכה לביד". בסימן כה הוא מחלק בין הדברים (שם הוא דן באפשרות שמקור האיסור הוא אחר), ואולם מסקנתו גם שם היא כי כאשר אין פגיעה במצוות עונה: "יש מקום נוטה לומר שלהמתירים שלא כדרכה פעם אחת, מתירים בזה גם לחינם", עיי"ש.

איסור דרבנן, הרי שספק דרבנן לקולא, "ויש על כל פנים ספק שבפעם אחת מותר". ואם כן, יש לסמוך על דעה זו ולומר כי כל שעושה כן באקראי אין בכך כל איסור. תחילת הדיון היתה בדבריו של בעל ספר חסידים שהתייחסו למציאות מסוימת מאד, אך למסקנה שאליה מגיע העזר מקודש - כי כל שעושה באקראי אינו עובר בכך כל איסור - השלכה רחבה הרבה יותר הנוגעת למצבים אחרים גם כן. על כן ממשיך העזר מקודש לציין כי על אף מסקנה זו "אך מכל מקום אין להתיר לכתחילה", ומסיים במילים: ובהנ"ל יש (=על פי הנ"ל ובצירוף מה שכתבתי במקום אחר) כתריס בפני הפורעניות. ועל כל פנים אחר תשובה בחרטה ועזיבה ויודי אין פתחון פה לעשות שום רושם חטא על כל פנים לגבי שוגג.

יש כאן מחזה יוצא דופן: על דברי השו"ע כי הוצאת זרע לבטלה זהו העוון החמור שבעבירות שבתורה, וכי "העושה זה בנדוי הוא יושב, ועליהם נאמר ידיכם דמים מלאו וכאילו הרג הנפש", כותב אחד מנושאי כליו, כי אמנם אין להתיר לכתחילה, אך בעושה כן באקראי שלא מתוך כוונת השחתה אין עובר בכך על איסור?⁹ סיומת הדברים מבירה כי העזר מקודש רואה בכך לימוד זכות; שאף אם אין להורות כמותו לכתחילה, הרי שיש בכוחו לשמש 'כתריס בפני הפורענות'. ולפחות את החוזר בתשובה יש להרגיע כי תשובתו מקובלת וסר עונו. העזר מקודש חוזר לעסוק בנושא זה במקומות נוספים, ובהם הוא מגיע למסקנה זהה. ואף שהוא מסייג גם שם את הדברים, נראה כי במקומות ההם הוא בטוח בדברים מעט יותר. בקטע שהזכרנו, העזר מקודש מתייחס למקור האיסור מדרשת הפסוק "לא תנאף", אשר לגביו הוא הכריע כי מדובר באסמכתא בעלמא. במקומות האחרים שבהם הוא דן בעניין (סי' כה ו-עו), הוא סבור כי מקור האיסור הוא במה שיש בהוצאת הזרע לבטלה משום ביטול מצוות עשה של פרייה ורבייה ושל מצוות עונה. המשחית את זרעו מבטל בידיים את החיוב לבוא על אשתו, הן מצד חובת מצוות פרייה ורבייה והן מצד מצוות עונה. זהו גדרו של האיסור, ומכאן יש ללמוד גם את גבולותיו של האיסור ולהבין כי במקרים רבים האיסור אינו קיים. השחתת הזרע אסורה לפי ההגדרה הזו, רק במקום שבו ניתן לטעון כי היא באה על חשבון קיום המצוות והחיובים המוטלים על האדם. אך במקום שאין התנגשות שכזו בטל ממילא האיסור: "גדר השחתה שנוכרה בתורה הקדושה לא שייך כלל כי אם בצד מה שנגרע על ידי זה עונה או פרי'ו שבדרך היתר גמור ולא זולת זה כלל" (עזר מקודש סי' עו). המסקנה המתבקשת מכך היא, כי האיסור אינו בתוקף בזמן שאשתו של האדם בנידתה, שכן אז לא שייך לדבר על ביטול מצוות עונה, ואף לא על ביטול מצוות פרייה ורבייה: "וכל זה רק בזמן טהרתה מעיקר הדין - רק מצד גדרים הנכונים אין להתיר לכתחילה בשום פעם", ומתברר באותה מידה כי האיסור אינו חל על פנוי.

9. ראוי לציין כי את קביעתו של העזר מקודש בקטע זה, כי איסור הוצאת זרע לבטלה הוא מדרבנן, וכי הלימוד הוא בגדר אסמכתא, מצטט הרב ויינברג בתשובתו (שו"ת שרידי אש ח"ג סי' קכז, פסקא טו) בעניין מעמד העובר ואיסור ההפלה בהלכה, ואף מכריע שם כדעתו.

תיאור זה אינו עולה בקנה אחד עם דברי התלמוד, שמהם עולה בביורור כי האיסור קיים בכל המצבים הללו, ועל כן מסביר העזר מקודש כי באמת בעקבות חרם דרבנו גרשום השתנה הדין שהיה נכון בימי הגמרא.

ד. חרם דרבנו גרשום ולימוד הזכות על הנכשלים

לפני איסורו של רבנו גרשום, האדם היה יכול לקיים מצוות פרייה ורבייה תמיד, שכן אף אם אשתו אסורה, תמיד היתה האפשרות לישא אשה אחרת,

שבימי חז"ל שלא היה חרם דרגמ"ה ז"ל, היה תמיד שייך בחינת השחתה בגרעון פו"ר, שהיה יכול לישא אשה להזרעה ההיא.

אולם לאחר חרם דרבנו גרשום המצב שונה לחלוטין. האדם רשאי לשאת אשה אחת בלבד, ועל כן יש לומר כי בדרך כלל אין בהוצאת הזרע משום ביטול מצוות פרייה ורבייה, והאיסור כיום שייך מצד ביטול מצוות עונה בלבד:

אך עכשיו, שיש חרם דרגמ"ה ז"ל, וחז"ל יכולים לעקור בשב ואל תעשה גם מילי דאורייתא, אין איסור ההשחתה על פי הרוב רק מצד החיוב דעונה, כשהוא מבטל בזה עונתה¹⁰. באיסור לישא אשה על אשתו, חכמים השתמשו בכוחם לעקור מצוות עשה בשב ואל תעשה, ועקירה זו מבטלת גם את איסור העשה של הוצאת זרע לבטלה בכל אותם מצבים.

כיון שיש כוח לחז"ל לעקור גם מצוה מהתורה הקדושה בשב ואל תעשה... ושלא לישא ב' נשים, והדר ממילא גם הקום ועשה, אין בזה השחתה. (עזר מקודש סי' כה)

ואמנם היה מקום לומר עדיין כי יחול על העניין איסור דרבנן תמידי בבחינת 'לא פלוג'; אך דבר זה דחוי, שכן "אין להוסיף בגזירות מה שלא מצינו להדיא". ואולם מבהיר העזר מקודש כי אף כשאין כל פגיעה במצוות העונה או במצוות פרייה ורבייה, אין להתיר המעשה לכתחילה, שכן:

גם אם לא שייך בזה גדר לא פלוג כלל כיון שלא מצאנו תקנה בזה וכנ"ל... נכון מצד גדר ומידת חסידות במשמרת בזה שלא לחלק בזה.

...ועל כל פנים אין להקל בכל זה; ונכון להרבות מידת חסידות בכל זה לטוב.

(עזר מקודש עו, א)

וכבר ציטטנו לעיל מדבריו בסימן כה כי "מצד גדרים הנכונים אין להתיר לכתחילה בשום פעם".

אם כן העזר מקודש קובע כי מצד 'הגדרים הנכונים', וכן כ'גדרי' 'משמרת' ו'מידת חסידות' אין להתיר את המעשה לכתחילה בשום פעם, אף שבמצבים רבים מעיקר הדין אין הדבר אסור. ומכאן מובן היטב לימוד הזכות שלו על מי שהתיר לעצמו בטעות להוציא זרע:

10. העזר מקודש מחדש שם, כי הגדרה זו נכונה אף למי שלומד את איסור הוצאת זרע לבטלה מדרשת הפסוק "לא תנאף". הדורש כך סבור כנראה, כי בהוצאת זרע לבטלה פוגע האיש בשעבודו לאשתו, באופן שיש בו משום הקבלה לפגיעתה של האשה המנאפת בשעבודה היא לבעלה. ואולם בשונה משעבודה המוחלט של האשה לבעלה, שעבודו של האיש מוגבל לחיוב העונה: "ולזה לכולי עלמא לא שייך גדר ניאוף בזה רק במה שמתנגד להעונה, וזולת זה אי אפשר שיכונה בזה כלל בחינת ניאוף".

אין עליו אשמה, כיון שטעה, ובפרט כשטעה בזמן שאשתו טמאה¹¹, וכאן במדינות אלו שאסור לישא אשה על אשתו - שבוזה ליכא דררא אורייתא כיון שאינו השחתת לידה ולא הרחקת לידה, או עיבור על ידי זה כלל, וכמו שכתבתי במקום אחר, ולא שייך גם כן ביטול עונה... ויש מקום נוטה לומר שלהמתירים שלא כדרכה פעם אחת מתירים בזה גם לחנם כיון שאינו ביטול עונה ולא ביטול פו"ר.

ואף את קטע זה הוא מסיים בכך:

מכל מקום טוב להתענות קצת או ליתן צדקה בכזה, ועל ידי זה לכולי עלמא לא נשאר בזה פתחון פה, והי הטוב יכפר¹².

ה. דברי הזוהר מול הניתוח ההלכתי

יש לשים לב לכך שבכל מהלך דיונו הוא אינו מתייחס כלל לדברי הזוהר שעליהם ביסס השו"ע את דבריו. התפישה המסבירה זאת כנראה, היא שלדעתו במקום שדברי הקבלה אינם מתאימים להלכה, דברי ההלכה הם המחייבים, ויש לפרש כי דברי הקבלה הם בבחינת עצה טובה הניתנת לאדם.

הבנה זו בדבר היחס שבין דברי הקבלה לדברי ההלכה יש למצוא בדבריו בתחילת אורח חיים ביחס לדברי הזוהר על הקם ממיטתו טרם שנטל ידיו (אשל אברהם ד, א):

כתבתי במקום אחר אודות מה שכתבו האחרונים בשם זוהר הקדוש שההולך ד' אמות בלי נטילת ידיים חייב מיתה ח"ו, שאין זה רק בסגנון עצה טובה קמשמע לן, שהרי אסור להוסיף על איסורים שבתורה הקדושה רק בסגנון גדר וסייג שנמסר ביד חכמי עם בני ישראל... כיוון מחשבה דומה על היחס הנכון שבין החיובים ההלכתיים לבין החיובים על פי הקבלה, ניתן למצוא בדבריו ביחס לאמירת תיקון חצות בפירושו 'אשל אברהם' לשו"ע או"ח (אשל אברהם א, ב). הוא מעיר שם כי ה'תיקון' שבקיום מצוות הוא גדול הרבה יותר "מהתיקונים שהם על ידי הרבה תפילות וזמירות ושירות". עיקר המבוקש מהאדם הוא קיום המצוות ולא העסק ב'תיקונים' ושירות:

כבר יש לו להקדוש ברוך הוא יותר מתצ"ו אלפים רבבות מלאכי השרת שמזמרים ומשבחים אותו תמיד בלי הפסק... ואין מעולה ממה שיש נחת רוח להשם יתברך בקיום מצוותיו¹³.

11. דברי העזר מקודש מיוסדים על דברי הבית שמואל, הדין בהוצאת זרע לצורך מסוים ובנסיבות ספציפיות, ואולם דברים אלו של העזר מקודש מגלים כי הוא אינו מגביל את לימוד הזכות שבדבריו דווקא לאותו מקרה בלבד - עיי' שם.

12. וכמו כן הוא מלמד שם זכות על מי שימקשה עצמו לדעתו שאמנם נאמר עליו בגמרא שיהא בנידוי, ואולם אף אם עשה כן שלא כהוגן: "אין זה רק במו"ז, מה שאין כן בשוגג ואומר מותר... שסבר שמותר כדי להינצל מצער או בזמן שאין בו גרעון הולדה נכונה על פי התורה הקדושה, לכולי עלמא אין לו חסרון ברכה כלל" (שם סיי' כה ד"ה עוד מצאתי).

13. דברים אלו מופיעים במסגרת לימוד זכות על אלו שאינם קמים לאמירת תיקון חצות. האשל אברהם קובע שם כי דברי הזוהר החמורים כנגד אלו שאינם קמים ממיטתם, נאמרו רק ביחס למצב שבו ברור מעל לכל ספק כי הקימה אינה באה על חשבון השינה הנצרכת לאדם כלל וכלל, והאדם בכל זאת אינו קם ממיטתו "מצד עצלות דתענוגים יתרים בהעזב את עצמו מעבודת השי"ת", שאם לא כן הרי "פשוט בודאי שלא עלה על לב מעולם שיהיה פתחון פה ושום ערעור ממשי כל דהו בזה".

הבנה יסודית זו בדבר היחס בין דברי הקבלה לדברי ההלכה היא המאפשרת להציג תמונה הלכתית השונה כל כך מהתמונה המופיעה בדברי ספר הזוהר. האשל אברהם מבין כי דברי הזוהר הם 'מגילת סתרים' הפונה ל"שרידים אשר ה' קורא"¹⁴ - הדברים מופנים ליחיד סגולה בלבד - ואולם מעצם טבעם של הדברים, לא תיתכן סתירה בינם לבין מישור הנגלה שבתורה¹⁵.

מסקנות

כדי למנוע טעות, יש להדגיש, כי כפי שכתבנו למעלה, הדברים הללו הובאו רק בכדי לשמש דוגמא להתייחסות אל העניין הנסמכת על מקורות ההלכה. אין כוונתנו לומר שיש לסמוך להלכה על דבריו של הרב מבוטשאטש. הוא עצמו אינו כותב את הדברים באופן חד משמעי, ונראה שנכון יותר להתייחס לדבריו כאל הצעה אפשרית ולא יותר¹⁶.

אם נחזור כעת לדברים שכתבנו לעיל, יש לשער כי התמקדות בהתייחסות ההלכתית בדומה למה שראינו בדבריו של העזר מקודש, יכולה להסביר את התעלמותם של רבים מהעיסוק בנושא שמירת הברית. זאת משום שהסתכלות הלכתית שכזו מובילה למסקנה כי אין הצדקה להדגיש את עניין שמירת הברית ולהציבו בתור אחד מהיעדים החינוכיים העיקריים.

אולם אף אם זהו ההסבר להתעלמותם של רבים מהנושא, נדמה כי דבריו של הרב שפירא, המדגיש בספרו את המציאות הקשה שאליה נקלעים הנערים, יש בה בכדי לשנות הערכה חינוכית זו.

אם המציאות היא, שרגשות האשם המלווים ממילא את תהליך ההתבגרות, מתחזקים ומועצמים לנוכח ההיחשפות המקוטעת והבלתי-אחראית למקורות המפליגים בתיאור חומרתו של האיסור, אסור להתעלם מכך. אם סוגיא זו מפרה את מנוחתם הרגשית והנפשית של רבים, נדמה שיש בכך כדי לשכנע כי לכולי עלמא יש כיום צורך לעסוק בנושא, להסביר ולחנך. את האווירה הרצינית והצנועה הנחוצה לשם דיון בנושא קשה לייצר בכיתת לימודים רעשנית; ואולם בכל זאת יש לעשות כל שניתן¹⁷.

14. בלשון זו הוא נוקט, כאשר הוא דן בדברי הזוהר בעניין ההרחקה ממים שנטלו בהם נטילת ידיים של שחרית.

15. הערנו למעלה כי אף הרב שפירא בספרו מבחין בין דברי הלכה לדברי הזוהר המכוונים לחומרתו המוסרית של העבירה. ואולם נדמה כי הבנה שונה בדבר היחס שבין מקורות הנגלה והנסתר הוא הגורם לעמדותיהם השונות.

16. הפירוש 'עזר מקודש' מלוקט מקטעים שכתב הרב וורמן לעצמו במשך שנים רבות. אין הדברים מהווים משנה סדורה ואחידה, ויש סתירות בין קטעי הפירוש השונים. לעיל הצבענו על כך שהתייחסותו למקור איסור הוצאת זרע לבטלה שונה במקומות השונים.

17. **הערת המערכת:** בנושא זה מומלץ לעיין גם במאמרו של הרב איתמר חייקין: "התמודדות חינוכית עם איסור הווי"ל" - 'צהרי ד עמי' 129 ואילך.